

دیوان کیفری بین‌المللی و اینترنت در مسیر عدالت جهانی

امیر بی پروا^۱

حسن اسفندیار^۲

چکیده:

دیوان کیفری بین‌المللی به عنوان یک مرجع قضایی بین‌المللی در تحقق عدالت کیفری بین‌الملل به عنوان یک کنشگر فعال مورد توجه حقوق بین‌الملل می‌باشد. از طرف دیگر با رشد و پیشرفت فن‌آوری‌های اطلاعات و ارتباطات کاربرد اینترنت در نهادهای حقوقی مختلف در سطوح داخلی و بین‌المللی بیشتر می‌گردد. دیوان کیفری بین‌المللی با اینترنت دارای رابطه مستقیم می‌باشد و اینترنت به عنوان یک تکنولوژی در اختیار دیوان قرار می‌گیرد. دیوان می‌تواند از طریق اینترنت با قربانیان جنایات بین‌المللی ارتباط برقرار نماید و اینترنت به عنوان وسیله جمع‌آوری اطلاعات از سوی دیوان مورد استفاده قرار گیرد. دیوان از طریق اینترنت امکان دسترسی به اطلاعات قضایی دیوان و اصل علنی بودن محاکمات را فراهم می‌سازد. اینترنت وسیله‌ای مؤثر جهت تضمین عدالت کیفری بین‌المللی و حمایت از حقوق بشر باید تلقی گردد و دیوان به وسیله اینترنت می‌تواند در نظام جهانی عدالت کیفری بین‌المللی تأثیرگذار باشد و از این طریق در جهت تضمین عدالت کیفری بین‌المللی و حمایت از حقوق بشر گام بردارد.

واژگان کلیدی: دیوان کیفری بین‌المللی، حقوق بشر، اینترنت، عدالت جهانی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱- دکتری حقوق بین‌الملل عمومی و پژوهشگر و مدرس دانشگاه

۲- کارشناس ارشد حقوق بین‌الملل

مقدمه

تحقق عدالت کیفری بین‌المللی به منظور پیشگیری از جرائم بین‌المللی و مقابله با جنایت کاران بین‌المللی مستلزم وجود نهادهای بین‌المللی قضایی توانمند و مستقل است که با مشارکت گسترده جامعه جهانی موجبات حمایت از بشریت و مجازات جنایت‌کاران بین‌المللی که مرتکب جنایات شنیع بین‌المللی چون نسل‌کشی، جنایت علیه بشریت و جنایت جنگی می‌گردند را فراهم سازند. تا پایان جنگ جهانی دوم سیستم مؤثری که جنایتکاران جنگی را مورد تعقیب و محاکمه مؤثر قرار دهد وجود نداشت و شاید به صراحت باید بگوییم دادگاه‌های کیفری نورمبرگ و توکیو نقاط عطف سیستم عدالت کیفری بین‌المللی بودند. با پایان جنگ سرد در جامعه جهانی تحولات گسترده‌ای به منظور حمایت از بشریت در برابر جنایت‌کاران بین‌المللی به وجود آمد. جنگ‌های بوسنی، روآندا با نقض‌های شدید حقوق بشر اقتضای اقدام فوری جامعه بین‌المللی را داشتند که منجر به تشکیل دادگاه‌های کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق و روآندا گردیدند که این دادگاهها در مجازات جنایت کاران در یوگسلاوی سابق و روآندا احکامی را صادر نموده‌اند و زمینه تسریع (phi l i pp, ۲۰۰۳: ۳۳۵). در تأسیس یک مرجع کیفری بین‌المللی را فراهم ساختند

بعد از تأسیس و فعالیت دادگاه‌های روآندا و یوگسلاوی روند تأسیس دادگاه کیفری دائمی شتاب بیشتری پیدا کرد به طوری که پایان دهه نود میلادی و آغاز قرن بیست و یکم تحولی شگرف در نظام عدالت کیفری بین‌المللی با تأسیس دیوان کیفری بین‌المللی پدید آمد. تجربه هر دو دادگاه نشان داده است که ایجاد دیوان کیفری بین‌المللی ضروری می‌باشد. مجمع عمومی قطعنامه‌ای را در ۱۶ ژانویه ۱۹۹۷ به تصویب رساند که تأیید نمود جهت تشکیل یک دیوان کیفری بین‌المللی عزم خود را جزم کرده است. مجمع عمومی مأموریت کمیته مقدماتی را تجدید نمود و تصمیم گرفت که یک کنفرانس سیاسی متشکل از نمایندگان تام‌الاختیار کشورها در سال ۱۹۹۸ در ایتالیا برگزار نماید، به این امید که کنوانسیون درباره دیوان کیفری بین‌المللی تصویب شود و این امر به صورت قطعی به خود گیرد. اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی در کنفرانس ۱۹۹۸ رم

نهایی شد و به امضا رسید. این کنوانسیون از اول ژوئیه ۲۰۰۲ لازم‌الاجرا گردید. ایجاد دیوان گامی مثبت در نظام عدالت کیفری بین‌الملل تلقی می‌شود. (والاس، ۱۳۹۰: ۳۰۹)

دیوان با ویژگی‌های خاص خود در تعقیب جنایت‌کاران بین‌المللی و مقابله با نقض‌های حقوق بشر در چهارچوب صلاحیت اساسنامه‌ای خود دارای فعالیت‌های برجسته‌ای بوده است که فعالیت‌های دیوان خود یک رساله مستقل می‌باشد. صلاحیت دیوان به گونه‌ای بوده است که حتی سران کشورها نیز نمی‌توانند از آن فرار نمایند به طوری که صدور قرار بازداشت البشیر رئیس‌جمهور سودان گام مؤید تحولی مهم در نظام عدالت کیفری بین‌المللی و پایان دوران مصونیت سران کشورها می‌باشد.

(kunze, ۲۰۱۴: ۳۲)

تأسیس یک دیوان کیفری دائمی بین‌المللی، تصریح به صلاحیت آن در اساسنامه، جرم‌انگاری جنایات بین‌المللی، عدم توجه به مصونیت سران کشورها، استقلال نسبی از مجموعه سازمان ملل متحد و مشارکت کشورهای مختلف در آن از ویژگی‌های ممتاز دیوان کیفری بین‌المللی نسبت به سایر نهادهای بین‌المللی و منطقه‌ای می‌باشد. با آغاز به کار دیوان کیفری بین‌المللی می‌توان به این واقعیت پیوستن یکی از رویاهای قدیمی بشر را شاهد بود که عبارت است از امید به اجرای عدالت علیه هر کس بدون توجه به پشتوانه سیاسی و قدرت نظامی وی و بدون اعتنا به مصونیت‌هایی که طی قرون متمادی مورد استفاده حاکمان برای فرار از پاسخ‌گویی و حضور در محاکم قضایی بوده است به صراحت رد شده است. (میر محمد صادقی، ۱۳۸۸: ۴۰).

نقش دیوان کیفری بین‌المللی در وضعیت‌های مختلفی که به آن ارجاع گردیده است و در مراحل مختلف رسیدگی از ارزیابی مقدماتی قضایا تا رسیدگی و صدور حکم در مراحل بدوی و تجدید نظر مورد توجه جامعه جهانی بوده است به طوری که نقش برجسته دیوان در قضایای مختلف چون دارفور سودان، ساحل عاج، کنیا، مالی و... بسیار برجسته و جالب توجه در عرصه حقوق بین‌الملل می‌باشد. این قضا یا شاهد اثبات مدعای تعقیب و محاکمه جنایت‌کاران بین‌المللی که حقوق بین‌الملل را با ارتکاب جرائمی چون جنایت علیه بشریت و جنایت جنگی نقض کرده‌اند می‌باشد. لذا با توجه به این نهاد قضایی بین‌الملل در عرصه تحقق عدالت کیفری بین‌المللی که همان حمایت از حقوق بشر و تعقیب و محاکمه و مجازات متجاسران به حقوق بشر می‌باشد توجه به آن در عرصه

حقوق بین‌الملل و روابط بین‌الملل اهمیتی بسیار دارد و می‌تواند به عنوان یکی از کانون‌های اصلی در جامعه بین‌المللی باشد.

دیوان کیفری بین‌المللی با توجه به این که یک نهاد بین‌المللی فعال در عرصه موضوعات کلیدی حقوق بین‌المللی و چالش‌های برجسته جهانی می‌باشد به صورت مستقیم با تکنولوژی‌های اطلاعات و ارتباطات در ارتباط می‌باشد و برای انجام مأموریت‌های خود ناگزیر باید از اینترنت به عنوان یک تکنولوژی مؤثر و کارآمد استفاده نماید. اینترنت را نباید صرفاً یک ابزار ساده یا یک تکنولوژی قلمداد کرد اینترنت در عصر حاضر به عنوان یکی از ابزارها و کانال‌های اصلی در روابط بین‌الملل، دیپلماسی و حقوق بین‌الملل می‌باشد و کارکردهای آن در شاخه‌های مختلف حقوق بین‌الملل برای اجرای این حقوق، حمایت از حقوق بشر و ترویج قواعد شاخه‌های مختلف دارای اهمیت می‌باشد. امروز کوچکترین اتفاقات و وضعیت‌ها در کمتر از لحظه‌ای به دورترین نقاط عالم می‌رسد و مردم از طریق اتصال به شبکه جهانی اینترنت از طریق وب سایت‌ها، شبکه‌های اجتماعی و یکسری نرم افزارها از وقایع و رویدادهای عالم مطلع می‌گردند و کمتر اتفاقی است که در این عصر اطلاعات از دیدگان افکار عمومی جهان پنهان بماند. اینترنت را باید ابزاری مؤثر و کارآمد در روشنگری افکار عمومی و اطلاع‌رسانی جهانی دانست که مورد استفاده تمامی بازیگران بین‌المللی می‌باشد.

امروزه تصاویر جنگ‌ها، خشونت‌ها، قربانیان نقض‌های حقوق بشر و بشر دوستانه، اعمال غیرقانونی حکومت‌ها در کمتر از لحظه‌ای در سرتاسر جهان پخش می‌گردد و مورد توجه افکار عمومی جهان و نهادهای فعال قرار می‌گیرد، برای نمونه وحشی‌گری‌های آمریکا در گوانتانامو و ابوغریب یا اعمال غیرانسانی رژیم اشغالگر قدس در کرانه باختری و غزه و حتی جنایات جنگی شنیع عربستان سعودی در یمن علیه غیر نظامیان و زنان و کودکان و همکاری آمریکا با دولت عربستان در این زمینه از طریق رسانه‌ها به ویژه در بستر اینترنت به اطلاع افکار عمومی جهان و سازمان‌های بین‌المللی فعال در این زمینه رسید پس باید اینترنت را ابزاری کارآمد در رسوا کردن ناقضان حقوق بشر دانست. با توجه به این مثال‌ها اینترنت را باید ابزاری کارآمد برای نهادهای فعال در زمینه حقوق بشر و بشر دوستانه دانست که این ابزار در زمینه‌های مختلف مورد استفاده این نهادها

قرار می‌گیرد حتی به نظر می‌رسد که بگوییم اینترنت برای یک فعال در زمینه حقوق بشر می‌تواند به عنوان تنهاترین و مؤثرترین ابزار مورد استفاده و توجه قرار گیرد.

امروز اینترنت دارای نقش برجسته برای نهادهای بین‌المللی در جمع‌آوری اخبار و اطلاعات حقوق بشر می‌باشد و حتی خیلی از پیام‌ها و مطالب درج شده در شبکه‌های اجتماعی از سوی قربانیان نقض حقوق بشر در شناسایی قربانیان این نقض‌ها و معرفی ناقضان و جلب توجه وضعیت‌ها مؤثر باشد و چه بسا در شرایطی ممکن است حتی دادستان دیوان کیفری بین‌المللی ارزیابی وضعیتی تحت عنوان نسل‌کشی، جنایت علیه بشریت یا جنایت جنگی را از محتوای شبکه‌های اجتماعی چون فیس‌بوک یا توئیتر آغاز نماید و یا نهادهای جامعه مدنی در این محیط‌ها اقدام به فعالیت کنند. به نظر می‌رسد که کلیه نهادهای مربوط در سطوح داخلی و بین‌المللی در فعالیت‌های خود با اینترنت ارتباط مستقیم داشته و ابزار اصلی فعالیت آنان می‌باشد.

ممکن است درباره کارکردهای اینترنت این سؤال مطرح گردد که اینترنت از چه طریقی در اعتلای عدالت کیفری بین‌المللی و تضمین حقوق بشر تأثیرگذار خواهد بود که نقطه اصلی بحث حاضر می‌باشد که اینترنت به چه صورت برای دیوان کیفری بین‌المللی کاربرد خواهد داشت و دیوان در چه زمینه‌هایی می‌تواند از آن بهره‌جوید و به چه طریقی می‌تواند در تضمین عدالت کیفری بین‌المللی از طریق اینترنت تأثیرگذار باشد؟

در پاسخ به این کلیت که به عنوان سؤال بجاست برای نقش اینترنت در مسیر تحقق عدالت کیفری بین‌المللی به عنوان ابزاری در همکاری با دیوان بگوییم که اینترنت از طریق جمع‌آوری دلایل و حتی برقراری ارتباط با قربانیان جنایات بین‌المللی و تضمین اصل علنی بودن محاکمات و دسترسی به اطلاعات قضایی می‌تواند در تضمین عدالت کیفری از طریق دادخواهی از قربانیان و فراهم کردن موجبات تعقیب و محاکمه و مجازات جنایت‌کاران تأثیرگذار باشد. در اینجا برای تحلیل مسأله در سه قسمت باید به نقش اینترنت در جمع‌آوری ادله برای دیوان کیفری بین‌المللی و همچنین ابزار برقراری ارتباط دیوان با قربانیان اشاره شود و به اینترنت به عنوان وسیله‌ای برای تضمین اصل علنی بودن و دسترسی به اطلاعات قضایی پرداخته شود.

۱- اینترنت مستند رسیدگی دیوان کیفری بین‌المللی

اطلاعات منتشر از اینترنت را می‌توان مبنای توجه جامعه بین‌المللی و مستند آغاز رسیدگی آنها دانست. بسیاری از اختلافات بین‌المللی و اعمال خلاف حقوق بین‌الملل از طریق اینترنت توجه جامعه بین‌المللی را جلب می‌کند. همانطور که گفته شد نقض‌های حقوق بشر و شهروندی که در جوامع مختلف به وقوع می‌پیوندد رسانه‌ها در اکثر موارد تنها ابزار هستند که این نقض‌ها را افشا می‌کنند و حتی دولت‌ها به علت این که معمولاً خود متهم ردیف اول نقض این حقوق هستند از ارائه مستندات و اسناد مربوط خودداری می‌کنند به گونه‌ای که فقط از سوی مراجع غیر دولتی می‌توان به مستندات دسترسی پیدا کرد. حال اینترنت به علت نقش مهم در دیده‌بانی وقایع و جمع‌آوری اخبار و ملاحظه بی‌واسطه رویداد و قابلیت ارتباط مستقیم با قربانیان نقض این حقوق در ارائه مطالب دارای اهمیت می‌باشند، با توجه به این اهمیت آیا گزارشات سایت‌ها و افشاگری‌های آنها را می‌توان مستندی در کلیه مراجع نظارتی دانست و مبنای تصمیمات و رسیدگی آنها به نقض‌های حقوق بشر و شهروندی دانست؟ این بیانگر اعتبار حقوقی افشاگری‌های رسانه‌ها در خصوص نقض‌های حقوق بشر می‌باشد و به عبارت مختصر باید آن را تحت عنوان اعتبار افشاگری‌های رسانه‌ای از منظر حقوق بین‌الملل مورد تحلیل قرار داد. رسانه‌ها امکان دسترسی به حقایق موضوعات مختلف را فراهم کردند. دسترسی‌های اینترنت همگانی می‌باشند. ابزارهای مانند وب سایت‌های مختلف در اینترنت امکان دسترسی سریع و بی‌واسطه به اخبار و تحولات بین‌المللی را با جزئی‌ترین نکات فراهم ساختند.

دیوان کیفری بین‌المللی با توجه به صلاحیت اساسنامه‌ای خود دارای صلاحیت در تعقیب جنایت‌کاران بین‌المللی چون نسل‌کشی، جنایت علیه بشریت و جرائم جنگی می‌باشد که هرکدام از این جرائم نقض‌های آشکار حقوق بشر می‌باشند. صلاحیت دیوان بین‌المللی کیفری دیوان را به یک مرجع مهم اعمال نظارت قضایی بر حقوق بشر از طریق تعقیب و محاکمه و مجازات جنایت‌کاران بین‌المللی ساخته است. دیوان کیفری بین‌المللی برای تعقیب و محاکمه جنایت‌کاران بین‌المللی از سطح وسیع از ادله می‌تواند استفاده نماید. ماده ۶۴ و بند ۳ ماده ۶۹ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی دست دیوان را در تحصیل ادله باز می‌گذارد به گونه‌ای که دیوان می‌تواند ادله‌ای را که برای تشخیص واقعیت ضروری هستند را مطالبه و مورد ارزیابی قرار دهند. که این کلیت و عمومیت

توجه دیوان را می‌تواند به اخبار رسانه نیز جمع نماید. ماده ۶۳ آیین رسیدگی و ادله دیوان نیز دست دیوان را در احراز و بررسی ادله گشاده گذاشته است و تشخیص ادله را بر عهده دیوان نهاده است. از سوی دیگر به موجب ماده ۷۹ امکان ضبط شهادت شاهد و ادای شهادت و پذیرش آن قبل از رسیدگی را پیش‌بینی کرده است که این مطلب مؤید نقش رسانه‌ها در دیوان کیفری بین‌المللی در کمک به دیوان بر اعمال نظارت می‌باشد.

انجام تحقیقات از طریق ویدئو کنفرانس و اخذ اظهارات شهود از طریق ویدئو کنفرانس از سوی دیوان کیفری بین‌المللی یکی از اقدامات مهم دیوان است که بیانگر نقش رسانه‌ها در اعمال نظارت دیوان کیفری بین‌المللی بر نقض‌های حقوق بشر می‌باشد. دیوان می‌تواند از طریق امکانات ویدئو کنفرانس و با استفاده از اینترنت از قربانیان و شهود جنایات بین‌المللی تحقیق نماید که این مطلب در جمع‌آوری ادله به دیوان کمک شایان می‌کند و در بعدی اقتصادی و صرف جویی در زمان بسیار اهمیت دارد. رأی نخستین بار در دیوان کیفری بین‌المللی در پرونده در حال دادرسی ویلیام روتو معاون رئیس‌جمهور کنیا، دادرسان دیوان از اختیارات خود برای احضار شاهدان استفاده کردند و دولت کنیا از دیوان درخواست کرد که امکان شهادت دادن شاهدان را از طریق ویدئو کنفرانس فراهم سازد.

(available at <http://www.icjcl.org/det/ais.asp?id=۳۸seen>)

at ۳۱/۷/۲۰۱۵

در هفت پرونده از حدود بیست و دو پرونده مطرح در دیوان کیفری بین‌المللی بر مبنای محتویات پرونده قضات دیوان ادله کافی جهت تعقیب و محکومیت متهمین به جنایات بین‌المللی نیافته‌اند. قضات دیوان به لحاظ ناکافی بودن ادله در پرونده‌ها رأی بر برائت متهمین به جنایات بین‌المللی صادر کرده‌اند و پرونده‌ها مختومه گشته‌اند. یکی از علت این رویه در دیوان را باید استناد به شهادت شهود به عنوان یکی از ادله سنتی دانست. در پرونده کنیانا رئیس‌جمهور سابق کنیا ادعای دادستان مبتنی بر شهادت شاهد بود که شاهد در رسیدگی بدوی در دادگاه اظهارات خود را پس گرفت و اظهار داشت که به لحاظ تهدید در دادگاه دروغ گفته است که این رجوع شاهد از شهادت منجر به رد اتهامات رئیس‌جمهور سابق کنیا گردید.

(Available at : https://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations/2008and2009cases/situations/situation/2009icc2009109/referat/2009cases/icc090211/court/2009records/chambers/tcvb/Pages/1005.aspx seen at ۳/۴/۲۰۱۶)

دادستانی دیوان کیفری بین‌المللی و قضات دیوان به منظور تضمین عدالت کیفری مجبور به تغییر رویکرد نسبت به ادله در دیوان بودند و همین ایجاب نمود که دیوان به سایر ادله روی آورد و موسع بودن اساسنامه و آیین رسیدگی و ادله دست دیوان را در تحصیل ادله باز گذاشته است. دادستانی دیوان برای توسعه عدالت کیفری بین‌المللی و افزایش توانایی خود در تعقیب جنایتکاران بین‌المللی در گرو جمع‌آوری و استناد به اشکال جدید دلایل می‌باشد. علاوه بر اظهارات گواهان دلایل خاص علمی که شامل اطلاعات جمع‌آوری شده از کامپیوترها، تلفن، ایمیل، ضبط صداها، ویدئوها، تصاویر ماهواره‌ای و... می‌باشد. در سال ۲۰۰۸ دادستانی دیوان استناد به ادله الکترونیکی علیه گومبو که فرمانده نظامی نیروهای کنگو در افریقای مرکزی بود به اتهام جرائم جنگی و جنایت علیه بشریت تحت تعقیب قرار گرفت و قرار بازداشت وی صادر گردید.

(Available at :

<https://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc504390.PDF> seen at : ۳/۴/۲۰۱۶

دلایل مبتنی بر شیوه‌های علمی و تکنولوژیک در پرونده لوبانگا که در سال ۲۰۰۹ رسیدگی و تحقیقات آن آغاز شد دارای تأثیر محسوسی بود. در این پرونده به فیلم‌هایی استناد شد و مبنای رسیدگی قرار گرفت. از اتهامات لوبانگا سر بازگیری کودکان در مخاصمه مسلحانه بوده است که به موجب ماده ۸ اساسنامه دیوان جنایت جنگی محسوب می‌گردد. به موجب فیلمی که از رسانه‌ها پخش گردید و ویدئو آن مورد ملاحظه دیوان قرار گرفت وی نیروهای خود را جمع کرده بود و آنها را تشویق می‌کرد و در میان نیروهای لوبانگا کودکانی هم بودند که برای شرکت در مخاصمه مسلحانه سازماندهی شده بودند.

(Available at : <https://www.icc-cpi.int/i-ccdocs/doc/doc۲۶۶۱۷۵.PDF> seen at ۳/۴/۲۰۱۶)

امروز دادستانی دیوان کیفری بین‌المللی با حجم عظیمی از اطلاعات و ادله دیجیتال که از طریق تکنولوژی‌های اطلاعات و ارتباطات چون اینترنت، اخبار رادیو و تلویزیون، تصاویر ماهواره‌ای مواجه می‌باشد که در رسیدگی‌ها آنها را بررسی و به آنها استناد می‌کند. در سال ۲۰۱۱ که وضعیت لیبی مورد ارزیابی مقدماتی دیوان کیفری بین‌المللی قرار گرفت دیوان کیفری بین‌المللی با ویدئوها و عکس‌هایی که توسط سازمان‌های غیردولتی جمع‌آوری گردید تحت تأثیر قرار گرفتند. همه این‌ها نشان می‌دهد که گزارشات رسانه‌ها که از طریق مصاحبه با قربانیان و شهود صورت می‌گیرد و اعمال خلاف جنایت‌کاران بین‌المللی را ثبت و ضبط می‌کنند و انتشار می‌دهند چون انتشار سخنرانی‌های سران دولت‌ها که نظامیان را تشویق به جنایات جنگی می‌کنند و همچنین گزارشات و مستنداتی که ارتکاب جنایات بین‌المللی را پخش می‌کنند اگر مقرون به واقع و بی‌طرف باشند همه می‌توانند به عنوان دلیلی دیوان کیفری بین‌المللی را جهت تعقیب و محاکمه و مجازات جنایت‌کاران بین‌المللی یاری کنند.

(available at <https://blog.witness.org/۲۰۱۵/۰۴/the-international-criminal-courts-quest-for-scientific-evidence/> seen at : ۲۸/۳/۲۰۱۶):

یکی از وضعیت‌هایی که دارای پتانسیل بالایی در پیگیری جنایت بین‌المللی و استناد به گزارشات رسانه‌ها در تعقیب جنایت‌کاران بین‌المللی دارد وضعیت فلسطین می‌باشد که از جدیدترین پرونده‌های دیوان کیفری بین‌المللی می‌باشد. در تابستان سال ۲۰۱۴ رژیم اشغالگر قدس عملیاتی تحت عنوان لبه‌حمایتی در سرزمین‌های اشغالی نوار غزه علیه فلسطینی‌ها مرتکب شد. که این عملیات ۵۰ روزه منجر به شهید شدن بیش از ۲۲۰۰ غیر نظامی از ساکنان نوار غزه گردید. گزارش‌های جمع‌آوری شده توسط یک نهاد غیردولتی تحت عنوان شکست سکوت که حاوی مصاحبه‌های متعدد به نظامیان رژیم اشغالگر قدس می‌باشد مؤید این بوده است که نظامیان رژیم اشغالگر قدس اظهار داشته‌اند که هر چه را در غزه مشاهده می‌کنند به عنوان یک تهدید تلقی کنند. اظهارات

سربازان مدعی بوده است که تانک‌های صهیونیست به صورت بی‌هدف ساختمان‌ها را در غزه بدون اطلاع از نظامی یا غیرنظامی بودن آنها هدف قرار می‌دادند. مطالب این گزارش‌ها مؤید این بوده است که رژیم اشغالگر قدس در حملات خود اصل تفکیک میان نظامیان و غیر نظامیان را رعایت نکرده است. <http://www.avaiabl.com/2015/07/28/ci-cl-or-g/det-ai-l-s.asp?id=253seen-at>

این گزارش‌ها ماهیت اقدامات رژیم اشغالگر قدس را چون مبتنی با مصاحبه با نظامیان صهیونیست حاضر در جنگ غزه می‌باشد را برای عمومی افشا می‌سازد و از سوی دیگر با توجه به این که وضعیت فلسطین در حال ارزیابی مقدماتی در دادستانی دیوان کیفری بین‌المللی است حساسیت نسبت به تحقیقات دادستانی ایجاد نموده و می‌تواند به عنوان دلیل و مستند انجام تحقیقات در دستور کار دادستان دیوان کیفری بین‌المللی قرار بگیرد.

دادگاه اروپایی حقوق بشر مرجع قضایی منطقه‌ای اعمال نظارت و حمایت از حقوق بشر بوده است که در سطح اروپا عهده‌دار رسیدگی به شکایات افراد به ادعای نقض حقوق بشر علیه دولت‌های اروپایی می‌باشد. دادگاه اروپایی حقوق بشر از لحاظ ادله دارای محدودیت نمی‌باشد و به موجب اساسنامه و آیین رسیدگی و رویه دارای گستردگی در رسیدگی به دلایل و استناد به آنها می‌باشد. هیچ نوع مقرراتی درباره این که چه نوع مدارکی را می‌توان به دیوان ارائه کرد وجود ندارد. بنابراین خواهان‌ها و مشاوران آنها باید آنقدر هوشیار باشند که هر نوع مدرکی را به دیوان ارائه دهند، مثل عکس، فیلم و یا نوار صوتی. مثلاً در اسکوزاری و کینیتا علیه ایتالیا دیوان فیلم و نوار ضبط شده از دیدارهایی با کودکان را مورد بررسی قرار داد. (زمانی و دیگران، ۱۳۸۶: ۷۱).

محتویات کلیه رسانه‌ها اعم از رسانه‌های سنتی و مدرن در توجه مراجع نظارتی به نقض‌های حقوق بشر و بشر دوستانه دارای نقش اساسی می‌باشد به گونه‌ای که این گزارشات توجه آن مراجع را جلب می‌کنند. محتوای کلیه رسانه‌ها در صورت صحت، بی‌طرفی و مقرون بودن با اوضاع و احوال مسلم قضیه مطروحه را باید وسیله مناسب برای استناد تصمیم‌گیری دانست و حتی با توجه به این که شهادت شهود دارای ضعف‌هایی چون عدم صحت و تطمیع و تهدید شهود است گزارشات رسانه‌های که شامل اخبار وقایع، مصاحبه‌های خبری و برنامه‌های مستند و تصاویر و... می‌باشد وسیله‌ای مناسب

جهت کشف حقیقت و یاری مراجع نظارتی در اعمال نظارت می‌باشد به گونه‌ای که اینترنت به صورت مستقیم و غیرمستقیم در اعمال نظارت بر حقوق بشر و شهروندی فعال هستند و مشارکت می‌کنند.

۲- اینترنت ابزار ارتباط قربانیان جنایات بین‌المللی با دیوان کیفری

بین‌المللی

رسانه‌ها برای اعلام و بیان نقض‌های حقوق بشر دارای یک کارکرد مهم می‌باشند که در افشاء نقض‌های حقوق بشر و شهروندی دارای اهمیت بسیار می‌باشد و آن این است که رسانه‌ها ابزار مؤثری جهت برقراری ارتباط قربانیان نقض حقوق بشر با مراجع نظارتی مختلف می‌باشد. قربانیان نقض‌های حقوق بشر برای دادخواهی و تظلم خواهی می‌توانند به برخی مراجع نظارتی اعلام شکایت و دادخواهی کنند که به منظور مراجعه به این مراجع دیگر صرفاً مراجعه حضوری سنتی نمی‌باشد بلکه شکات و قربانیان از طریق فکس، ارسال پست الکترونیک (ایمیل) و حتی بعضاً ثبت شکواییه خود در سایت شکایات و نقض‌های حقوق بشر و شهروندی را به مراجع نظارتی اعلام کنند. این رسانه‌ها هستند که موجبات ارتباط قربانیان را با مراجع نظارتی فراهم می‌کنند و سبب افشاء شدن نقض‌های حقوق بشر و شهروندی برای کلیه مراجع نظارتی می‌گردند و رسانه‌ها حق دسترسی به مراجع نظارتی را تأمین می‌کنند و موجب تسهیل دسترسی قربانیان نقض حقوق بشر به مراجع نظارتی می‌گردند.

از سوی دیگر اصل علنی بودن و مراجعه مستقیم ایجاب می‌نماید که عموم از جریان رسیدگی در مراجع قضایی و شبه قضایی که به نقض‌های حقوق بشر و شهروندی رسیدگی می‌نمایند مطلع باشند و به نحوه رسیدگی و جریان رسیدگی و آرا و تصمیمات این مراجع نیز دسترسی داشته باشند که در اینجا نیز رسانه‌ها ابزار بسیار مناسبی جهت فراهم آوردن امکان دسترسی به روند کار این مراجع و تضمین اصل علنی بودن رسیدگی‌های قضایی می‌باشند. از طریق اخبار رادیو و شبکه‌های تلویزیونی عموم از جریان رسیدگی‌ها و تصمیمات این مراجع مطلع می‌شوند و از طریق روزنامه‌ها و سایت‌های مربوط عموم می‌توانند به گزارش پرونده‌ها و جریان رسیدگی و تصمیمات و آرا مطلع شده و حتی به آرا آنها دسترسی پیدا کنند.

در سطح بین‌المللی مرجع قضایی جهت مراجعه قربانیان نقض حقوق بشر که صلاحیت رسیدگی به شکایات فردی آنها را علیه دولت‌ها و ناقضین حقوق بشر داشته باشد وجود ندارد به طوری که حقوق بین‌الملل معاصر فاقد دادگاه جهانی جهت رسیدگی به شکایات و تظلمات افراد انسانی از لحاظ نقض‌های حقوق بشر و شهروندی می‌باشد. اما در سطح منطقه‌ای وضعیت تا حدی متفاوت است، دادگاه اروپایی حقوق بشر که یک مرجع قضایی منطقه‌ای تقریباً موفق در رسیدگی به شکایات افراد علیه دولت‌های اروپایی در خصوص نقض حقوق بشر در چهار چوب کنوانسیون اروپایی حقوق بشر می‌باشد سیستم مراجعه فردی و پذیرش افراد در اعلام و طرح شکایت از دولت‌های اروپایی در چهار چوب کنوانسیون اروپایی حقوق بشر ویژگی خاص رسیدگی و دریافت مستقیم شکایات افراد در نظام بین‌المللی حمایت از حقوق بشر در اروپا یک ساز و کار جدید در زمان خود بوده است. (۵۲۴: ۲۰۰۷، wi | dhaber) اعلام شکایت افراد از شیوه‌های اعمال نظارت بر حقوق بشر می‌باشد که موجب کنوانسیون اروپایی حقوق بشر روش اعمال شکایت افراد پذیرفته شده است. تقدیم شکواییه از سوی اشخاص به دیوان اروپایی حقوق بشر از طریق نگارش نامه مقدماتی یا فرم دادخواست ممکن می‌باشد. نامه مقدماتی یا فرم دادخواست را می‌توان با پست الکترونیکی یا فکس ارسال نمود.

(Avai l a b l e a t : h t t p:

//www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicant&c=#n۱۳۶۵۵۱

۱۸۰۵۸۱۳_ p o i n t e r s e e n a t ۴/۴/۲۰۱۶

اگر نامه با فکس یا ایمیل ارسال شود باید نسخه اصلی امضا شده هم طی پنج روز با پست فرستاده شود. در هر حال تاریخ اقامه دعوا از نظر دیوان تاریخ خود نامه یا فکس می‌باشد نه تاریخ وصول نامه به دیوان، استثنائاً وقتی دیوان نامه‌ای دریافت کند که زمان قابل توجهی از آن گذشته است، دیوان با دقت بیشتر مسأله زمانی را مورد توجه قرار می‌دهد تا از موضوع درج تاریخ مقدم در نامه‌ها جلوگیری شود. همچنین این امکان وجود دارد که دادخواست را از طریق پست الکترونیک به دیوان ارسال کرد و برای این منظور ابتدا باید یک نشانی پست الکترونیک به اطلاع عضو دفتر ثبت دیوان برسد. (زمانی و دیگران: ۴۹).

اعلام شکایت افراد به دیوان اروپایی حقوق بشر از طریق پست الکترونیکی در خصوص ادعاهای نقض حقوق بشر علیه دولت‌های اروپایی نقش برجسته رسانه‌های دیوان را در تظلم خواهی افراد و رسوا کردن دولت‌های ناقض حقوق بشر و افشای نقض‌های حقوق مذکور از سوی متخلفین را برای آغاز رسیدگی قضایی و تعقیب آنها فراهم می‌سازد. این کارکرد رسانه که تسهیل کننده حق دسترسی افراد می‌باشد مؤید یک آینده برای انقلاب در سیستم تظلم خواهی فرد انسانی از نقض‌های حقوق بشر خواهد بود به گونه‌ای که رسانه‌ها مراجعه قضایی را مستقیم در رسیدگی به تظلمات افراد و اعمال نظارت یاری می‌رسانند.

در میان مراجع شبه قضایی کمیته حقوق مدنی و سیاسی، میثاق حقوق مدنی سیاسی به عنوان یک مرجع شبه قضایی با صلاحیت نظارت اعلامی دارای صلاحیت رسیدگی به تظلمات افراد علیه دولت‌ها در خصوص نقض حقوق مدنی و سیاسی می‌باشد. (Avai l a b l e a t : h t t p:

//www.ohchr.or g/EN/HRBodi es/TBPet i t i ons/Pages/I ndi vi dual C ommuni cat i ons.aspx# pr ocedur egener al e seen at ۲۵/۲/۲۰۱۶)

کمیته مذکور می‌تواند شکایات افراد از دولت‌ها در خصوص میثاق حقوق مدنی و سیاسی را از طریق ایمیل دریافت نماید که همین دریافت شکایات از طریق ایمیل از سوی این نهاد نظارتی شبه قضایی غیرالزام‌آور نشان‌دهنده کارکرد رسانه‌ها در تضمین حقوق دادخواهی افراد می‌باشد.

نکته مهم این است که دیوان کیفری بین‌المللی سیستم دریافت شکایات فردی ندارد و رأساً موقعیت‌ها را در کشورهای عضو و موارد ارجاع شده از سوی شورای امنیت بررسی می‌کند اما اینترنت ابزاری مناسب جهت ارتباط قربانیان با دیوان کیفری بین‌المللی و کمک در تکمیل تحقیقات دادستان و قضات می‌باشد. اینترنت امکان دریافت گزارشات و اخبار جنایات را برای دادستان از سوی قربانیان و نهادهای مدنی فعال فراهم می‌سازد.

۳- اینترنت تضمین کننده دسترسی به اطلاعات قضایی و اصل علنی بودن

دسترسی به اطلاعات قضایی و اصل علنی بودن محاکمات از حقوق مسلم بشری می باشد که باید برای طرفین پرونده های قضایی و سایر اشخاص ثالث فراهم گردد و از حقوق غیرقابل انکار طرفین پرونده های قضایی می باشد که دیوان کیفری بین المللی هم از این مهم مستثنی نیست.

در جریان تدوین ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی در کمیته سوم مجمع عمومی سازمان ملل، نماینده کشور فرانسه این عبارت کوتاه و رسا که عدالت نباید محرمانه و در خفا باشد که علنی بودن محاکمات نقشی اساسی در منصفانه بودن محاکمات ایفا می کند. از همین روست که میبینیم بند یکم میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی همانند بند یکم ماده ششم از کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، منصفانه و علنی بودن محاکمات را در کنار هم ذکر نموده است. (قاری سید فاطمی، ۱۳۸۹: ۲۳۸ و ۲۳۹)

علنی بودن محاکمات از اصول مهم حقوق بشری می باشد که در حقوق تمامی کشورها وارد شده است. اعتقاد به روند جاری شدن عدالت و تحقق عدالت کیفری که نوعی اطمینان خاطر افکار عمومی و طرفین پرونده های قضایی می باشد که سبب اعتماد به مرجع قضایی می گردد. علنی بودن محاکمات از دو جهت دارای اهمیت می باشند یکی از جهت حمایت از متهم در برابر محاکمات سری و دیگری جلب اعتماد عمومی به اجرای عدالت است. (Bassiouni, ۲۰۰۰: ۶۰۹) علنی بودن محاکمات را باید شرط اجرای عدالت و تضمین محاکمه عادلانه دانست.

دادرسی علنی یکی از مهم ترین تضمین های حقوق دفاعی متهم می باشد زیرا در جلسه رسیدگی به اتهام متهم در برابر عموم رسیدگی می گردد و دیگر متهم در برابر مقام قضایی تنها نمی باشد و در برابر نظارت و داوری افکار عمومی محاکمه می گردد. در دادگاه های کیفری بین المللی، به دلیل این که احکام صادره می تواند متضمن منافی برای گروه های قومی و نژادی مناطق آشوب زده جهان باشد و این امر احتمال ایجاد شائبه طرفداری از سوی قضات را در اذهان جهانیان در پی دارد، در هنگام اتخاذ تصمیم نسبت به غیرعلنی برگزار کردن جلسات دادرسی، حقوق متهم به منافع سایر اشخاص و گروه ها اولویت داشته باشد. در دیوان کیفری بین المللی بنا بر آنچه که در ماده ۶۷ اساسنامه آمده

است به عنوان یک حق برای متهم در نظر گرفته شده است. (رضوی فرد و قربان زاده، ۱۳۹۵: ۱۶۷).

از سوی دیگر اصل علنی بودن و مراجعه مستقیم ایجاب می‌نماید که عموم از جریان رسیدگی در مراجع قضایی و شبه قضایی که به نقض‌های حقوق بشر و شهروندی رسیدگی می‌نمایند مطلع باشند و به نحوه رسیدگی و جریان رسیدگی و آرا و تصمیمات این مراجع نیز دسترسی داشته باشند که در اینجا نیز رسانه‌ها ابزار بسیار مناسبی جهت فراهم آوردن امکان دسترسی به روند کار این مراجع و تضمین اصل علنی بودن رسیدگی‌های قضایی می‌باشند. از طریق اخبار رادیو و شبکه‌های تلویزیونی عموم از جریان رسیدگی‌ها و تصمیمات این مراجع مطلع می‌شوند و از طریق روزنامه‌ها و سایت‌های مربوط عموم می‌توانند به گزارش پرونده‌ها و جریان رسیدگی و تصمیمات و آرا مطلع شده و حتی به آراء آنها دسترسی پیدا کنند.

دسترسی به اطلاعات قضایی دیوان کیفری بین‌الملل از طریق امکان فراهم آوردن حضور افراد در محاکمات و دسترسی به آرشیوهای دیوان و منابع آن و انتشار گزارش وضعیت‌ها در سایت دیوان و اطلاع رسانی اینترنتی میسر می‌باشد. حتی ویدئو کنفرانس و پخش اینترنتی محاکمات در این باره بسیار مفید است و باعث می‌گردد همگان در اطلاع جریان کار دیوان قرار بگیرند. به طوری که پخش تصویری محاکمات دیوان در سایت آن و همچنین شبکه‌های اجتماعی چون یوتیوب، تویتر و فیس‌بوک در این زمینه بسیار مفید و حائز اهمیت می‌باشد و امکان دسترسی و آگاهی همگانی را نسبت به روند کار دیوان را بدون هر محدودیت مکانی و زمانی را فراهم می‌سازد. با نگاهی به وب‌سایت دیوان کیفری بین‌المللی درمی‌یابیم که در سایت دیوان گزارش کلیه وضعیت‌ها در مراحل مختلف از ارزیابی مقدماتی تا صدور آرای نهایی در دسترس می‌باشد و امکان دسترسی به جزئیات و نظارت مختلف قضات در پرونده‌های مختلف وجود دارد.

(available at: <https://www.icj-cci.org/cases.aspx>)

seen at ۲۳/۵/۲۰۱۷)

نتیجه گیری

اینترنت به عنوان یک ابزار نوین و مؤثر در عصر حاضر در عرصه روابط بین‌الملل به روند جهانی شدن و حذف تدریجی مرزها و توجه به بشریت به عنوان مبنا و اساس مناسبات بسیار مؤثر و موفق بوده است به گونه‌ای که سبب تغییر تابعان حقوق بین‌الملل و بازیگران در عرصه روابط بین‌المللی شده است. اینترنت در خدمت بازیگران بین‌المللی بوده است و فرآیند دریافت و ارسال اطلاعات و رهبری وقایع بین‌المللی را برای کلیه کنشگران جامعه بین‌المللی هموار ساخته است. اینترنت امروز باید به عنوان اصلی‌ترین وسیله که در خدمت سازمان‌های بین‌المللی می‌باشد قلمداد گردد.

کلیه مراجع نظارتی بر حقوق بشر و بشردوستانه در عرصه فعالیت‌های خود در ارتباط مستقیم با اینترنت می‌باشند. سایت‌ها، پست‌های الکترونیک، صفحات مخصوص شبکه‌های اجتماعی همه مورد استفاده نهادهای بین‌المللی بوده‌اند که دیوان بین‌الملل کیفری نیز از این مهم به عنوان یک فرصت بهره جسته است. دیوان کیفری بین‌المللی از طریق وبسایت خود و پست الکترونیک و فعالیت در شبکه‌های اجتماعی چون فیس‌بوک، توئیتر، یوتیوب در اینترنت به صورت گسترده فعالیت می‌نماید که این فعالیت‌ها در مسیر تحقق عدالت کیفری بین‌المللی می‌باشد.

اخبار و اطلاعات منتشره در سایت‌ها، شبکه‌های اجتماعی که به صورت گزارش مستند، مصاحبه‌های رسانه‌های اجتماعی، انتشار عکس‌ها و فیلم‌ها همه می‌توانند بیان‌گر نقض حقوق بشر و بشردوستانه و جنایات در صلاحیت دیوان می‌باشند، برای نمونه با فیلم‌های مستند و عکس منتشر شده در فضای مجازی می‌تواند جنایاتی چون نسل‌کشی، جنایت جنگی، جنایت علیه بشریت را اثبات نمود. تحقیق از قربانیان و شهود به وسیله ویدئو کنفرانس ابزاری مهم در تسهیل رسیدگی و برقراری ارتباط با قربانیان و شهود جهت اثبات جنایات بین‌المللی می‌باشد. اینترنت می‌توان نظام ادله اثبات جرائم را در نظام عدالت بین‌المللی از ادله سنتی به ادله علمی و مدرن ارتقا نماید، به گونه‌ای که دادستان و قضات دیوان کیفری بین‌المللی از طریق محتوای اینترنت بر مبنای علمی و با مستندات قوی‌تر از سابق وضعیت‌ها را بررسی نمایند و تصمیمات آنها از مبانی و مستندات قوی‌تری در موضوعات مختلف بر خوردار گردد و به آگاهی عمومی افکار عمومی جهان نزدیک‌تر باشد.

اینترنت امکان ارتباط قربانیان را با مراجع نظارتی فراهم می‌سازد. دسترسی به مراجع قضایی جهت احقاق حق از اصول عدالت کیفری می‌باشد اینترنت می‌تواند فضایی را فراهم سازد تا قربانیان جنایات بین‌المللی بتوانند صدای خود را به دادستانی دیوان برسانند آنها از طریق مکاتبه و ارسال ایمیل می‌توانند گزارش جنایات بین‌المللی را به دادستان دیوان بدهند و سبب اطلاع و جلب توجه دیوان شوند.

علنی بودن دادگاه‌ها و دسترسی به اطلاعات قضایی که به معنای امکان دسترسی افراد به دادگاه‌ها و اطلاع از جریان رسیدگی‌ها است امکان ملاحظه محاکمات دیوان کیفری بین‌المللی را برای عموم فراهم می‌سازد. پخش مستقیم محاکمات جنایت‌کاران بین‌المللی چون گباگو از ساحل عاج، المهدی از لیبی، کنیاتا و موارد بسیار دیگر از طریق سایت رسمی دیوان به وسیله ویدئو کنفرانس یا سایت‌هایی چون یوتیوب امکان اطلاع و ملاحظه همگان از اقدامات دیوان را فراهم می‌سازد. انتشار روند رسیدگی‌ها در سایت دیوان در مراحل مختلف رسیدگی، نظرات مختلف قضات و آرا دیوان امکان دسترسی به اطلاعات قضایی برای همگان را فراهم آورده است که این روند سبب اعتماد افکار عمومی به دیوان می‌گردد.

لذا به منظور تحقق عدالت کیفری بین‌المللی، حمایت از قربانیان و تعقیب و محاکمه جنایت‌کاران بین‌المللی ضروری است، گزارشات اینترنت به عنوان دلایل جنایات بین‌المللی تلقی گردد و قضات دیوان به ادله علمی به جای ادله سنتی جهت محکم کردن استنادات و تصمیمات خود و حمایت از حقوق طرفین توجه نمایند. دیوان باید از طریق اینترنت موجبات برقراری ارتباط با قربانیان جهت اطلاع از وضعیت‌ها، تظلم خواهی آنها و تکمیل تحقیقات را فراهم سازند. اینترنت را دیوان باید ابزاری مؤثر جهت تضمین علنی بدون محاکمات و تصمیمات دانست به طوری که از طریق اینترنت می‌توان محاکمات را به صورت مستقیم برای عموم پخش کرد.

منابع

فارسی

۱. زمانی، سید قاسم، وکیل، امیر ساعد و عسکری پوریا، (۱۳۸۶) نهادها و ساز و کارهای منطقه‌ای حمایت از حقوق بشر، تهران، شهردانش
۲. قاری سید فاطمی، سید محمد، (۱۳۹۰) حقوق بشر در جهان معاصر، جلد دوم، تهران: شهر دانش،
۳. میر محمد صادقی، حسین، (۱۳۸۸) دادگاه کیفری بین‌المللی، تهران، نشر دادگستر
۴. والاس ربکا، (۱۳۸۹) حقوق بین‌الملل، ترجمه سید قاسم زمانی و مهناز بهرام‌لوتهران، شهر دانش
۵. رضوی فرد، بهزاد، قربان زاده، حسین، (۱۳۹۵)، حق بر علنی بودن دادرسی به عنوان یکی از حقوق دفاعی متهم در رویه دادگاههای کیفری بین‌المللی، مطالعات حقوق تطبیقی، شماره ۱

لاتین

1. Bassiouni, cherif,m, explanatory note on the icc statue and national emlementing legislation, international review of penal law, vol71,(eres publication,toulouse,2000)
2. Kunze,stephane,methods of international criminal court and ruiess of social media,northern Arizona university,Arizona:2014)
3. Philipp,Christiane,the international criminal court_a berif nrtroduction,max planck unyb,no.7
4. 2007)
5. Wildaber,luzius,eassy: the European court of human rights: the past,the present, the future,"AM. U. INT LL. REV,"VOL22(2007
6. <https://www.icc-cpi.int/Pages/cases.aspx> seen at 23/5/2017
http:
[//www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx# proceduregenerale](http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale)

7. seen at 25/2/2016)
8. [http: //www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx# proceduregenerale](http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale) seen at 25/2/2016
9. [http: //www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants&c=#n1365511805813_pointer](http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants&c=#n1365511805813_pointer) seen at 4/4/2016)
10. [http: //www. icicl. org/details. asp?id=253](http://www.icicl.org/details.asp?id=253)seen at 28/7/2015)
11. [https: //blog. witness. org/2015/04/the-international-criminal-courts-quest-for-scientific-evidence/](https://blog.witness.org/2015/04/the-international-criminal-courts-quest-for-scientific-evidence/) seen at: 28/3/2016)
12. <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc266175.PDF> seen at 3/4/2016
13. : <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc504390.PDF> seen at:3/4/2016
14. https://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200109/related%20cases/icc01090211/court%20records/chambers/tcVb/Pages/1005.aspxseen at3/4/2016

پروفیسر گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی